

POGÁNY ÁGNES

Munkabérek a két világháború közötti Magyarországon

„Meddig kísért még konunkban is a hivatalos statisztikák annyira nem kívánatos bizalmasan kezelése? Vagy a húzódozás olyan problémák érintésétől, amelyek — mondjuk — kényes természetűek. Ezen a ponton ugyanis a magyar statisztika mintha régmúlt idők hibájába esett volna vissza. Azokéba, amikor a statisztika művelése mintegy az államhatalom (vagy a fejedelem) sajátos, a nyilvánosságtól elzárt munkakörei közé számított.”

(Laky Dezső)

E keserű sorokat Laky Dezső éppen a magyarországi munkabérvizonyok áttekintése kapcsán vetette papírra.¹ A húszas-harmincas évek tudós statisztikusai gyakran panaszkodtak arra, hogy nincsenek rendszeres adatfelvételek az ipari munkások jövedelmi viszonyairól.² Ezek után nem csoda, hogy nehéz helyzetben van a nyolcvanas évek kutatója is, aki a két világháború közötti időszak bérvizonyainak vizsgálatára adta a fejét. Hiszen egyrészt bőséggel talál adatokat egy-egy szakmára, egy-egy rövidebb időszakra, de az áttekintésre alkalmasabb hosszú távú, összefüggő, azonos módszerrel készült idősorokat már jóval nehezebben.

Mindezek magyarázzák azt, hogy ez a tanulmány alapvetően olyan adatsorokat elemez, amelyek nem kifejezetten a munkabérek vizsgálatára készültek, és ezért csak korlátozottan alkalmasak az időszak bérvizonyainak bemutatására, jó néhány kérdést megválaszolatlanul hagynak. Olyan idősorokat választottam ki, amelyek többé-kevésbé megfeleltek az alábbi feltételeknek:

1. Hosszabb időszakra vonatkoznak, lehetőleg felölelik két világháború közötti korszak egészét.
2. Nagyobb számú alapsokaságra vonatkoznak.
3. Azonos, lehetőleg ismert módszerrel készültek az egyes idősorok.

A fent felsorolt három feltételnek véleményem szerint a következő adatsorok felelnek meg:

1. Gyáripari, üzemi és termelési statisztika
2. Társadalombiztosítási statisztika
3. Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének munkabérstatisztikai táblázatai.

A továbbiakban a három idősor feldolgozásával nyert adatokat fogom ismertetni.

Az utóbbi években számos meghatározási kísérlet született a munkásság fogalmáról, tudományos közmegegyezés ugyanakkor még nincs a kérdésben. Borsányi György egyik tanulmányában azt javasolja, hogy amíg nem jön létre az általánosan elfogadott meghatározás, mindenki határolja körül, hogy mit vizsgál — ipari proletárokat vagy fizikai munkásokat, városi vagy falusi munkásságot.³

Ennek a felkérésnek nem azért nem teszek eleget most, mintha nem értenék vele egyet, ellenkezőleg! Az adatok azonban, amelyekre a továbbiakban támaszkodom, mind más és más részét mutatják be a munkásságnak

¹ Dr. LAKY Dezső: Adalékok az ipari munkabérek statisztikájához Budapesten az 1914—1924 években. Városi Szemle 1927. 71.

² Ld. még Kovács Norbert tanulmányait a Közgazdasági Szemle számaiban.

³ BORSÁNYI György: A munkásosztály kapitalizmus-kori története kutatásának néhány módszertani kérdéséről. In: Munkásosztályunk fejlődése 1945-ig. Tudományos tanácskozás Győrben. 1984. január 26—27. Győr. 1985. 90.

— a nagyüzemi proletárokat az egyik, a gépgyári munkásokat a másik, a harmadik tartalmazza a kisiparban, a bányászatban, közlekedésben foglalkoztatottakat is. Remélem, mindezek ellenére valamelyest hiteles és érvényes kép bontakozik majd ki, s talán a különböző adatsorok egy kissé ki is egészítik, kerekítik egymást.

1. Gyáripari, üzemi és termelési statisztika

A gyáripari, üzemi és termelési statisztika, annak a felmérésnek volt végeredménye, amelyet a Központi Statisztikai Hivatal készített évről évre az ország gyárjellegű ipartelepeiről. A Statisztikai Havi (később Negyedévi) Közleményekben jelent meg minden évben, lerövidített változatát (esetenként nyomdahiákkal) a Statisztikai Évkönyvek is tartalmazzák.

A gyáripari felmérés nem kifejezetten a munkabérekre irányult, mindössze az évenként kifizetett munkabérek összegét tartalmazza, ezt viszont ipari főcsoportonkénti bontásban is. A béradatok a munkások összes pénzbeni keresményét (jutalmakat, prémiumokat, túlóradíjakat stb. is) tartalmazzák, a természetbeni járandóságok nélkül. Ez utóbbi alól kivétel az 1921—1924 közötti időszak, amelyre vonatkozó adatok azonban amúgy is csak becslésértékek.

A háború utáni években jóval kevesebb adatot hoznak a Statisztikai Havi Közlemények, mint a későbbiekben (ipartelepek száma, október 1-jei munkáslétszám, kifizetett éves munkabérek összege). Adat az én becslésemen alapul (a becslés módszeréről l. a függelékét.)

Az éves kifizetett munkabérek 1913—1924 között a tisztviselői fizetéseket is tartalmazzák. Véleményem szerint azonban ez legfeljebb 1913-ban torzíthatja felfelé az értékeket, az inflációs időszakban ez a hatás már nem lehetett jelentős. Ezenkívül az 1921—1924 közötti béradatokban a természetbeni juttatások pénzegenértéke is benne foglaltatik, ez — bár a pénzértékre való átszámítás kétségkívül újabb pontatlanságot visz az adatokba — véleményem szerint erre az időszakra szükséges is. Az ún. hatósági ellátás (élelmiszerek, ruházati cikkek, textíliák) az inflációs években a tisztviselői és munkásfizetéseknél igen lényeges, arányában is számottevő része volt. Végül talán nem felesleges utalni arra, hogy a gyorsuló infláció idejére számított éves átlagbérek (ráadásul papírkoronáról pengőre átszámítva) csak nagyon durva közelítést adhatnak az időszak kereseti viszonyairól.

Mindezen hiányosságok mellett azonban a táblázatnak számos előnye is van, viszonylag nagy sokaságról, a magyar gyári munkásság 200—300 ezres tömegéről közöl azonos módszerrel készült adatokat, az időszak egészére.

Az 1. és 2. táblázatból kitűnik, hogy a legjelentősebb bércsökkenést a háború utáni nehéz időszak hozta, 1921—1924 között a békebérek 37—76%-ára süllyedtek a nominális átlagbérek. A pénzügyi stabilizáció után gyors ütemű növekedés következett be, 1924—1929 között évente átlagosan 8,84%-kal nőttek a névleges bérek, és az 1913. évi bérszínvonalat 1925-ben (illetve 1926-ban) már meghaladták az évi átlagos keresetek. Az átlagos fizetések csúcspontja 1928-ban évi 1529 pengővel következett el, ezután 1934-ig évente átlagosan 5,29%-kal csökkent az átlagbérek névértéke. 1935-től — 1936-ban kisebb visszaesés volt — egy újabb, de lassúbb ütemű, évi átlagban 3,44%-os növekedési szakasz kezdődik.

Az éves keresményeket a napi és órabérek magasságán túl meghatározta a ledolgozott munkaidő nagysága is. A napi munkaidő hossza a vizsgált húsz év alatt lassú, de folyamatos csökkenésen ment át (az 1933—1936 közötti időleges visszaeséstől eltekintve), összességében azonban csak mintegy fél óránival lett rövidebb. Az egy munkásra jutó munkanapok száma inkább konjunkturális ingadozást mutat, 1928-ig növekszik, majd 1932-ig csökken, ezután ismét emelkedik.

A 3. táblázat ipari főcsoportonkénti bontásban tartalmazza az éves átlagos nominálbéreket. Első megközelítésre is jól látszik, hogy a gyáripari átlag milyen nagy eltéréseket takar, és hogy meglepően állandó azon iparágak csoportja is, amely a csúcshéremeket nyújtja dolgozóinak. A vas- és fémiparban, a gépgyártásban, az áramfejlesztő telepeken, a vegyiparban és a nyomdaiparban foglalkoztatottak az időszak egészében (és 1913-ban is) a gyáripari átlagot meghaladó kereseteket érték el. Rövidebb ideig az átlagosnál nagyobb volt a bőr-, sörté- és tollipari (1921—1925, valamint 1935—1936 között), a ruhaipari (1925—1927) és a papíripari (1931—1934) dolgozók bére. A többiek átlag alatt kerestek. A legmagasabb átlagbéreket 1925-től a nyomdászok, korábban az áramfejlesztő telepeken dolgozók kapták. A legkevesebbet a fonó- és szövőnők (1921, 1925—1931), illetve a kő-, agyag- és üvegiipari munkások (1922—1924, 1931—1940) vitték haza.

1. táblázat
Gyáripari, üzemi és termelési statisztika

Év	Évi átlagos munkanap (1)	Napi átlagos munkaóra	Munkáslétszám (fő)		Évi kifizetett munkabérek (3) (ezer pengő)	Egy munkásra jutó		
			Okt. 1-én	Évi átlagos (2)		Éves bér (4)	Napi bér (pengő)	órabér (4)
1913	—	—	219.282	207.754*	274.647	1322* (1252)	—	—
1921	264*	8,91	170.367	161.410*	82.492	511* (484)	1,94* (1,83)	0,22* (0,21)
1922	264*	9,04	225.109	213.274*	105.001	492* (466)	1,86* (1,77)	0,21* (0,20)
1923	253*	8,84	241.239	228.556*	117.733	515 (488)	2,04* (1,93)	0,23* (0,22)
1924	260*	8,90	252.434	239.163*	239.121	1000 (947)	3,85* (3,64)	0,43* (0,41)
1925	278	8,94	202.709	195.305	251.702	1288	4,63	0,52
1926	280	8,97	207.584	195.998	269.799	1377	4,92	0,55
1927	287	8,94	246.317	229.636	336.918	1467	5,11	0,57
1928	287	8,89	247.584	238.111	363.999	1529	5,33	0,60
1929	283	8,93	251.122	242.787	370.609	1526	5,39	0,60
1930	280	8,87	223.139	216.219	323.751	1497	5,35	0,60
1931	276	8,77	195.895	195.478	271.636	1390	5,04	0,57
1932	264	8,64	179.813	176.751	219.728	1243	4,71	0,54
1933	269	8,76	197.070	181.533	214.808	1183	4,40	0,50
1934	273	8,77	214.883	202.623	227.503	1122	4,01	0,47
1935	276	8,84	238.907	223.777	257.211	1149	4,16	0,47
1936	292	9,03	265.152	243.259	276.011	1135	3,89	0,43
1937	290	8,77	302.185	275.487	316.762	1150	3,97	0,45
1938	290	8,57	310.277	289.913	345.660	1192	4,11	0,48
1939 ⁵	291	8,48	364.919	333.957	422.932	1267	4,35	0,51
1940	287	8,47	374.929	364.351	500.576	1374	4,79	0,57

Forrás: Statisztikai Havi (Negyedévi) Közlemények 1920—1942.

Forrás: Statisztikai Havi (Negyedévi) Közlemények 1920—1942.

A napi munkaidőre vonatkozó adatok:

1921—1922 között: Farkasfalvi Sándor dr.: Adatok a nyolcórás munkaidő kérdéséhez

Statisztikai Szemle 1930. 192. oldal

1923—1933 között: Statisztikai Évkönyvek alapján számítva

1934—1940 között: Statisztikai Negyedévi Közlemények.

Megjegyzések:

1. munkanapok átlagos száma: 1921—1924 között nem rendelkezünk erre adatokkal, ezért azzal a feltételezéssel éltem, hogy a jelzett időszakban az egy üzemre jutó üzemnapok száma ugyanúgy aránylik az egy munkásra jutó munkanapok számához, mint az 1925—1940-es évek átlagában.
2. évi átlagos munkáslétszám: A becslés az 1925—1940 közötti időszakra érvényes október elsejei és az éves átlagos munkáslétszám átlagos arányán alapul.
3. évi kifizetett munkabérek összege: Az 1913—1924 közötti adatok tartalmazzák a tisztviselői fizetéseket is, az 1921—1924 közöttiek pedig a természetbeni juttatások pénzezenértékét is.
4. zárójelben az október elsejei munkáslétszámmal számított átlagbérek
5. az 1939—1940. évi adatok a megnagyobbodott Magyarország területére vonatkoznak (a korábbiak a trianoni területre).

2. táblázat

Gyáripari nominális éves, napi és órabérek bázis és láncindexsora 1913—1940

Év	Bázisindexsor 1925 = 100 1 munkásra jutó átlagos			Láncindexsor előző év = 100 1 munkásra jutó átlagos		
	Éves bér	Napi bér	Órabér	Éves bér	Napi bér	Órabér
1913	102,6	n. a.	n. a.	—	n. a.	n. a.
1921	39,7	41,9	42,3	38,7	—	—
1922	38,2	40,7	40,4	96,3	95,9	95,5
1923	40,0	44,1	44,2	104,7	109,7	109,5
1924	77,6	83,2	82,7	194,2	188,7	187,0
1925	100,0	100,0	100,0	128,8	120,3	120,9
1926	106,9	106,3	105,8	106,9	106,3	105,8
1927	113,9	110,4	109,6	106,5	103,9	103,6
1928	118,7	115,1	115,4	104,2	104,3	105,3
1929	118,5	116,4	115,4	99,8	101,1	100,0
1930	116,2	115,6	115,4	98,1	99,3	100,0
1931	107,9	108,9	109,6	92,9	94,2	95,0
1932	96,5	101,7	103,8	89,4	93,5	94,7
1933	91,8	95,0	96,2	95,2	93,4	92,6
1934	87,1	88,8	90,4	94,8	93,4	94,0
1935	89,2	89,8	90,4	102,4	101,2	100,0
1936	88,1	84,0	82,7	98,8	93,5	91,5
1937	89,3	85,7	86,5	101,3	102,1	104,7
1938	92,5	88,8	92,3	103,7	103,5	106,7
1939	98,4	94,0	98,1	106,3	105,8	106,3
1940	106,7	103,5	109,6	108,4	110,1	111,8

Forrás: Gyáripari, üzemi és termelési statisztika, Statisztikai Havi (Negyedévi) Közlemények, 1920—1942 alapján számítva

3. táblázat

Évi átlagos munkabérek a gyárparban ipari főcsoportok szerint, 1913—1940

Ipari főcsoportok	
I. Vas- és fémipar	VII. Fonó- és szövőipar
II. Gépgyártás	VIII. Ruházati ipar
III. Közhasználatú elektromos áramfejlesztő gépek	IX. Papíripar
IV. Kő-, agyag- és üvegipar	X. Élelmiszeripar
V. Fa- és csontipar	XI. Vegyipar
VI. Bőr-, sörté- és tollipar	XII. Sokszorosító- és Műipar (Nyomdaipar)

Forrás: 1. 2. táblázat

A legkisebb és legnagyobb bérek eltérése (l. 4. táblázat) a 2-3-szoros érték között ingadozik, a háborút követő években erős csökkenést mutat, majd a válságévek alatt kezd újra jelentősen emelkedni, 1934 és 1936 között az eltérés még a háború előtti arányt is meghaladja.

A gyáripari átlagbérek alakulását közelebbről megvizsgálva azt mondhatjuk, hogy azt két tényező bizonyosan befolyásolta: az iparágankénti bérátlagok növekedése egyrészt (részátlag-hatás), a foglalkoztatottak iparágankénti megoszlásában bekövetkezett eltolódások másrészt (összetétel-hatás).

4. táblázat

Legkisebb és legnagyobb átlagbérek aránya a gyárparban (ipari főcsoportok között), 1913—1940

1913	2,80
1921	2,26
1922	2,12
1923	2,22
1924	2,42
1925	2,28
1926	2,44
1927	2,27
1928	2,36
1929	2,41
1930	2,43
1931	2,62
1932	2,45
1933	2,71
1934	2,86
1935	2,91
1936	2,82
1937	2,55
1938	2,36
1939	2,28
1940	2,10

Forrás: 3. táblázat alapján számítva

Év	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	ÁTLAG
1913*	1244	2054	2145	749	992	1042	787	765	911	1026	1276	1753	1252
1921*	581	580	670	379	400	561	296	429	310	409	604	540	484
1922*	514	600	679	320	434	552	338	416	367	390	572	655	466
1923*	567	671	749	338	422	546	347	546	354	392	594	683	488
1924*	1060	1151	1695	643	814	967	699	1049	840	837	1294	1473	947
1925	1383	1439	1903	1056	1125	1292	1003	1581	1302	1178	1337	2286	1288
1926	1489	1550	2080	1109	1201	1278	1035	1443	1412	1320	1416	2525	1377
1927	1600	1660	2178	1240	1338	1411	1162	1483	1370	1322	1493	2637	1467
1928	1722	1739	2332	1267	1452	1442	1182	1415	1411	1372	1533	2792	1529
1929	1677	1761	2328	1264	1397	1412	1190	1409	1494	1419	1566	2867	1526
1930	1605	1643	2397	1208	1309	1412	1188	1418	1434	1439	1612	2886	1497
1931	1488	1502	2219	1035	1141	1344	1125	1307	1410	1325	1558	2712	1390
1932	1252	1336	2023	972	1056	1274	1041	1011	1264	1192	1459	2386	1243
1933	1282	1394	1938	825	884	1176	1030	983	1184	1071	1365	2238	1183
1934	1286	1344	1799	770	816	1115	983	916	1151	996	1281	2206	1122
1935	1370	1431	1869	798	828	1162	964	900	1158	977	1310	2319	1149
1936	1341	1401	1753	791	856	1137	944	943	1115	983	1265	2233	1135
1937	1378	1422	1761	871	916	1107	923	1018	1086	990	1273	2222	1150
1938	1377	1419	1813	934	962	1126	962	1066	1081	1049	1304	2207	1192
1939	1416	1550	1869	979	999	1223	1060	1186	1141	1101	1299	2233	1267
1940	1506	1664	1988	1084	1086	1330	1155	1340	1262	1202	1387	2278	1374

* = Október 1-jei munkátszám alapján számítva, tisztviselők járandóságaival együtt

Az 5. táblázat tartalmazza a főátlagindex-sort (I), ami tulajdonképpen azonos a nominális bérindex-sorral (bázis-indexsor), mellette az összehasonlíthatóvá tett, statisztikai kifejezéssel standardizált indexsorokat. I' (részátlag-index) azt mutatja, hogy hogyan növekedtek volna a gyáripari éves átlagbérek, ha a gyáriparban foglalkoztatott munkások iparágankénti megoszlása nem változott volna (az 1925-ös foglalkoztatottsági szerkezet maradt volna meg). I'' (összetétel hatásindexe) pedig azt mutatja, hogy hogyan befolyásolta a gyáripari éves átlagbéreket pusztán az a tény, hogy változott a foglalkoztatottsági szerkezet (itt tehát a bérátlagok változását tekintetem nemlétezőnek).

A standardizált indexsorok azt mutatják, hogy az 1926—1940 közötti időszak egészében érvényesült az a tendencia, hogy nőtt az alacsonyabb átlagbéreket nyújtó ipari főcsoportok relatív súlya (a foglalkoztatott munkások száma alapján mérve), s ez csökkentette a gyáripari átlagbéreket. Ipari főcsoportonként tehát ténylegesen nagyobb arányban nőttek, illetve kisebb mértékben csökkentek a bérek annál, amit a főátlagindex (I) mutat.

5. táblázat

Standardizált nominális bérindexek a gyáriparban, 1925—1940

Év	I	I'	I''
1925	1,000	1,000	1,000
1926	1,069	1,069	1,000
1927	1,139	1,145	0,995
1928	1,187	1,236	0,960
1929	1,185	1,193	0,993
1930	1,162	1,203	0,966
1931	1,079	1,085	0,994
1932	0,965	0,971	0,994
1933	0,918	0,930	0,987
1934	0,871	0,887	0,982
1935	0,892	0,910	0,980
1936	0,881	0,898	0,981
1937	0,893	0,911	0,980
1938	0,925	0,936	0,988
1939	0,984	0,993	0,991
1940	1,067	1,071	0,966

Forrás: 3. táblázat alapján számolva

I: főátlagindex

I': részátlagindex

I'': összetétel-hatás indexe

$I = I' \cdot I''$

A 6. táblázat ugyanezt mutatja abszolút értékre (pengőre) átszámítva. A K-val jelzett oszlop az átlagbérek 1925-höz mért tényleges változását mutatja. K' azt, hogy az összetétel változatlanúsága esetén hány pengővel nőttek, illetve csökkentek volna az átlagbérek 1925-höz képest, K'' végül azt mutatja, hogy az iparágankénti átlagbérek változatlanúsága esetén, pusztán a foglalkoztatottsági szerkezetben történt változások milyen hatással voltak az átlagbérekre. B a tényleges éves átlagbéreket, B' sora pedig az összetétel-hatástól megtisztított standardizált átlagbérek nagyságát mutatja.

A 6. táblázat is igazolja azt, hogy az összetétel-hatás igen jelentősen befolyásolta az átlagbérek alakulását. B' értéke nem egy évben nagymértékben eltér B-től.

6. táblázat

Standardizált gyáripari átlagbérek növekményének felbontása a növekedés tényezői szerint, éves bérátlagok és standardizált bérátlagok az összetétel-hatás kiszűrésével, 1926—1940

Év	K	K'	K''	B	B'
1925	—	—	—	1288	—
1926	89	89	0	1377	1377
1927	179	186	-7	1467	1474
1928	241	292	-51	1529	1580
1929	238	246	-8	1526	1534
1930	209	252	-43	1497	1540
1931	102	109	-7	1390	1397
1932	-45	-37	-8	1243	1251
1933	-105	-89	-16	1183	1199
1934	-166	-143	-23	1122	1145
1935	-139	-114	-25	1149	1174
1936	-153	-129	-24	1135	1159
1937	-138	-113	-25	1150	1175
1938	-96	-82	-14	1192	1206
1939	-21	-11	-10	1267	1277
1940	86	91	-5	1374	1379

K: éves bérátlagok növekménye (bázisév 1935) abszolút értékben (pengő)

K': az éves bérátlag növekménye az összetétel-hatás kiszűrésével abszolút értékben (pengő)

K'': az éves bérátlag növekménye a részátlag-hatás kiszűrésével abszolút értékben (pengő)

$K = K' + K''$

B: éves bérátlagok a gyáriparban (pengő)

B': standardizált gyáripari éves bérátlagok az összetétel-hatás kiszűrésével, abszolút értékben (pengő)

2. Társadalombiztosítási statisztika

A társadalombiztosítási statisztikákból nyerhető béradatok egyike a legbecsesebb forrásoknak, hiszen igen nagyszámú sokaságra vonatkozóan tartalmaznak adatokat: a bányászatban, iparban, kereskedelemben, a közlekedésben és még néhány kisebb foglalkozási ágban bémunkát végző alkalmazottak túlnyomó részét felölelik. A statisztika a különböző biztosítók által kimutatott, kötelezőleg biztosított fizikai dolgozókra (kis- és nagyüzemi munkásokra egyaránt) vonatkozó adatokat közöl. A béradatok a készpénzmunkabéreket és a természetbeni juttatások pénzezenértékét (az átszámítási kulcsokat a népjóléti és munkaügyi minisztérium rendeletei határozták meg) egyaránt tartalmazzák.

A társadalombiztosítási statisztikák igen nagy hátránya viszont, hogy a dolgozókat nem tényleges keresetük nagysága szerint, hanem ún. napibér-osztályokba sorolva tartja nyilván, így az átlagbérek kiszámításánál az egyes napibérosztályok átlagával voltam kénytelen számolni, ez pedig jelentős torzítást vihet az adatokba. Joggal feltételezhető ugyanis, hogy a valóságos munkabérek nem egyenletes elosztást mutatnak az egyes napibér-osztályokban. Bizonyosan lefelé nyomja az átlagbéreket az, hogy a biztosítási kötelezettségre irányadó felső bérhatárnál (ez pl. 1927-ben 1920 pengő) nagyobb éves keresettel rendelkező alkalmazottak adatait nem tartalmazzák a statisztikák. Bár ez a felső bérhatár idővel egyre feljebb csúszott, a probléma később is jelentkezik. Az ilyen jellegű feszültséget mutatja az is, hogy a legfelső napibérosztályban nyilvántartott dolgozók száma időről időre aránytalanul felduzzadt.

7. táblázat

Napibérek a biztosítottak neme szerint, a naipibérosztdylok alapján (pengő) december 30-án, 1922—1942

Év	FÉRFIAK			NŐK			EGYÜTT		
	Kifizetett napibérek összege	Létszám (fő)	Átlagos napi-bér	Kifizetett napibérek összege	Létszám (fő)	Átlagos napi-bér	Kifizetett napibérek összege	Létszám (fő)	Átlagos napi-bér
1922	237.598,2	477.622	0,50	48.667,5	129.948	0,37	286.265,7	607.570	0,47
1923	579.571,7	600.484	0,97	130.543,2	161.894	0,81	710.114,9	762.378	0,93
1924	1.939.857,5	539.917	3,59	387.822,6	150.574	2,58	2.327.680,1	690.491	3,37
1925	2.110.690,4	589.594	3,58	424.242,8	157.923	2,69	2.534.933,2	747.517	3,39
1926	2.213.221,6	627.581	3,53	465.556,0	173.575	2,68	2.678.777,6	801.156	3,34
1927	2.571.430,4	681.011	3,78	539.247,6	190.068	2,84	3.110.678,0	871.079	3,57
1928	2.606.876,4	673.427	3,87	546.854,0	190.601	2,87	3.153.730,4	864.028	3,65
1929	2.196.955,5	495.663	4,43	420.499,5	147.003	2,86	2.617.455,0	642.666	4,07
1930	1.878.919,2	473.740	3,97	376.695,2	135.915	2,71	2.255.614,4	612.655	3,68
1931	1.518.598,3	405.352	3,75	331.786,5	128.477	2,58	1.850.384,8	533.829	3,47
1932	1.386.507,2	386.319	3,59	319.754,5	126.629	2,53	1.706.261,7	512.948	3,33
1933	1.363.552,2	404.026	3,38	300.687,7	129.224	2,33	1.664.239,9	533.250	3,12
1934	1.403.887,1	423.856	3,31	356.218,3	140.825	2,53	1.760.105,4	564.681	3,12
1935	1.509.062,6	460.932	3,27	387.383,3	154.848	2,50	1.896.445,9	615.780	3,08
1936	1.667.337,7	504.022	3,31	422.754,7	166.843	2,53	2.090.092,4	670.865	3,12
1937	1.801.909,4	532.148	3,39	444.845,4	173.427	2,57	2.246.754,8	705.575	3,18
1938	2.159.465,0	620.985	3,48	504.708,3	192.718	2,62	2.664.173,3	813.703	3,27
1939	2.442.751,2	663.384	3,68	602.461,4	214.523	2,81	3.045.212,6	877.907	3,47
1940	2.742.213,4	697.960	3,93	688.630,8	238.349	2,89	3.430.844,2	936.309	3,66
1941	3.651.535,4	863.243	4,23	949.412,7	291.896	3,25	4.600.948,1	1.155.139	3,98
1942	4.424.264,4	829.856	5,33	1.227.209,2	313.178	3,92	5.651.473,6	1.143.034	3,94

Forrás: Társadalmi Biztosítási Statisztikai Füzetek és a Statisztikai Havi (Negyedévi) Közlemények 1922—1944 közötti kötetei.

A kimutatások a biztosított alkalmazottak napibér-osztályok szerinti megoszlását nemek szerinti bontásban tartalmazzák, ezért alkalmasak a bérvizonyok e dimenzió mentén való vizsgálatra is.

A 7. táblázatban összefoglalt számítások azt mutatják, hogy a társadalombiztosításba bevont dolgozók átlagbéreinek magassága a gyáripari átlagkeresetek mögött jelentősen elmaradt. Ennek alapvető oka az, hogy a biztosított alkalmazottak között nagy számban található olyan munkások (kisiparban és máshol foglalkoztatottak), akiknek bérei jóval alacsonyabbak voltak a nagyüzemekben elérhetőnél.

A biztosítottak átlagos napibére kétségtávolan az inflációs években, a háborút követő nélkülözés időszakában volt a legalacsonyabb. A stabilizáció után a bérek emelkedni kezdtek (1925 és 1929 között átlagosan évi 4,68%-kal) és csúcspontjukat 1929-ben, napi 4 pengővel érték el. Ezután 1936-ig a névleges bérek évente átlagosan 3,27%-kal csökkentek, majd 1936-tól újabb növekedés lép fel, 1941-ig évi 4,93%-kal emelkednek átlagosan a kimutatott keresetek. Az 1929. évi csúcspontot csak 1942-ben érik el, illetve haladják meg a bérek. A napibérek alapján számított átlagos órabéreteket a 8. táblázat tartalmazza.

8. táblázat

Átlagos órabérek a biztosított dolgozók neme szerint (pengőfillér) 1922—1940

	ÁTLAGOS ÓRABÉR (PENGŐFILLÉR)			
	Átlagos napi munkaidő (Ó) ¹	Férfiak	Nők	Együtt
1922	9,04	5,53	4,09	5,20
1923	8,884	10,97	9,16	10,52
1924	8,90	40,34	28,99	37,87
1925	8,94	40,04	30,09	37,92
1926	8,97	39,35	29,88	37,24
1927	8,94	42,28	31,77	39,93
1928	8,89	43,53	32,28	41,06
1929	8,93	49,61	32,03	45,58
1930	8,87	44,76	30,55	41,49
1931	8,77	42,76	29,42	39,57
1932	8,64	41,55	29,28	38,54
1933	8,76	38,38	26,60	35,61
1934	8,77	37,74	28,85	35,58
1935	8,84	36,99	28,28	34,84
1936	9,03	35,65	28,02	34,55
1937	8,77	38,65	29,30	36,26
1938	8,57	40,61	30,57	38,16
1939	8,48	43,40	33,14	40,92
1940	8,47	16,40	34,12	43,21

Forrás: Társadalombiztosítási statisztika (Ld. 7. táblázat)

¹ Az átlagos napi munkaidőre vonatkozó adatok a gyáripari adatokkal azonosak

Ha külön vizsgáljuk a férfi és női biztosítottak béreinek alakulását (ld. 9. táblázat), rögtön szembetűnik, hogy míg a női bérek az 1925—1929 közötti időszakban messze az átlag alatti ütemben növekedtek (átlagosan évi 1,54%-kal), addig a válság idején az átlagnál nagyobb mértékben csökkentek (évi 3,66%-kal). Míg a férfidolgozók bérei mélypontjukat 1935-ben az 1925. évi bérek 91,3%-ával, addig a nők bérei a minimumot 1933-ban, a bázisévi érték mindössze 86,6%-ával érték el. 1936 után a növekedési ütemek már kisebb eltérést mutatnak.

9. táblázat

Átlagos nominális napibérek bázis- és láncindexsora a társadalombiztosítási statisztika alapján 1922—1942

Év	Bázisindexsor 1925 = 100			Láncindexsor előző év = 100		
	1 munkásra jutó átlagos napibér			1 munkásra jutó átlagos napibér		
	Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
1922	14,0	13,8	13,9	—	—	—
1923	27,1	30,1	27,4	194,0	218,9	197,9
1924	100,3	95,9	99,4	370,1	318,5	362,4
1925	100,0	100,0	100,0	99,7	104,3	100,6
1926	98,6	99,6	98,5	98,6	99,6	98,5
1927	105,6	105,6	105,3	107,1	106,0	106,9
1928	108,1	106,7	107,7	102,4	101,1	102,2
1929	123,7	106,3	120,1	114,5	99,7	111,5
1930	110,9	100,7	108,6	89,6	94,8	90,4
1931	104,7	95,9	102,4	94,5	95,2	94,3
1932	100,3	94,1	98,2	95,7	98,1	96,0
1933	94,4	86,6	92,0	94,2	92,1	93,7
1934	92,5	94,1	92,0	97,9	108,6	100,0
1935	91,3	92,9	90,9	98,8	98,8	98,7
1936	92,5	94,1	92,0	101,2	101,2	101,3
1937	94,7	95,5	93,8	102,4	101,6	101,9
1938	97,2	97,4	96,5	102,7	101,9	102,8
1939	109,8	104,5	102,4	105,7	107,3	106,1
1940	109,8	107,4	108,0	106,8	102,8	105,5
1941	118,2	120,8	117,4	107,6	112,5	108,7
1942	148,9	145,7	145,7	126,0	120,6	124,1

Forrás: Társadalombiztosítási statisztika (l. 7. táblázat)

A férfi—női foglalkoztatottak arányát szemügyre véve (l. 10. táblázat) azt találjuk, hogy a női foglalkoztatottság alakulása (legalábbis ami a társadalombiztosításba bevont nőket illeti) meglehetősen kismértékű korrelációt mutat a konjunkturális változásokkal, az időszak egészére a női foglalkoztatottak arányának igen kismértékű, de folyamatos növekedése figyelhető meg. Ezzel szemben a munkabérek már inkább korrelálnak a ciklikus tényezőkkel.

A nők foglalkoztatottsági arányának növekedése befolyásolta az átlagbérek alakulását is. A standardizált adatok (l. 11. és 12. táblázat) azt mutatják, hogy a foglalkoztatási összetétel hatását kiszűrve a standardizált átlagbérek valamivel nagyobbak a tényleges nominális átlagbéreknél, vagyis az alacsony bérű nődolgozók részarányának növekedése csökkenti az átlagbéradatokat. Az összetétel-hatás azonban ebben az esetben igen kismértékű, gyakorlatilag elhanyagolható (napi 1-2 fillér vagy kevesebb), miután a nők részaránya csak kevésbé nőtt időszakunkban a biztosítottak között.

10. táblázat
Biztosított dolgozók számának megoszlása (százalék) nemek szerint

Év	Férfiak	Nők	Összesen
1922	78,6	21,4	100,0
1923	78,8	21,2	100,0
1924	78,2	21,8	100,0
1925	78,9	21,1	100,0
1926	78,3	21,7	100,0
1927	78,2	21,8	100,0
1928	77,9	22,1	100,0
1929	77,1	22,9	100,0
1930	77,3	22,7	100,0
1931	75,9	24,1	100,0
1932	75,3	24,7	100,0
1933	75,8	24,2	100,0
1934	75,1	24,9	100,0
1935	74,9	25,1	100,0
1936	75,1	24,9	100,0
1937	75,4	24,6	100,0
1938	76,3	23,7	100,0
1939	75,6	24,4	100,0
1940	74,5	25,5	100,0
1941	74,7	25,3	100,0
1942	72,6	27,4	100,0

Forrás: Társadalombiztosítási statisztika (l. 7. táblázat)

11. táblázat

Standardizált nominális bérindexek a társadalombiztosítási statisztika alapján 1925—1940

Év	I	I'	I''
1925	1,000	1,0000	1,0000
1926	0,986	0,9874	0,9985
1927	1,053	1,0550	0,9982
1928	1,076	1,0790	0,9975
1929	1,201	1,2066	0,9954
1930	1,086	1,0901	0,9959
1931	1,022	1,3010	0,9923
1932	0,981	0,9902	0,9906
1933	0,920	0,9279	0,9918
1934	0,919	0,9285	0,9900
1935	0,908	0,9179	0,9900
1936	0,919	0,9279	0,9894
1937	0,939	0,9476	0,9900
1938	0,965	0,9720	0,9933
1939	1,023	1,0319	0,9913
1940	1,081	1,0930	0,9886
1941	1,175	1,1875	0,9891
1942	1,458	1,4825	0,9835

Forrás: Társadalombiztosítási statisztika (1. 7. táblázat)

I: főátlagindex

I': részátlagindex

I'': összetétel-hatás indexe

$I = I' \cdot I''$

12. táblázat

Biztosított dolgozók nominális átlagos napibérének növekménye abszolút értékben (pengő) a növekedés tényezői szerint, valamint átlagos nominál napibérek és standardizált átlagos napibérek az összetétel-hatás kiszűrésével (pengő), minden év december 30-án 1925—1942

Év	K	K'	K''	B	B'
1925	0	0	0	3,39	3,390
1926	-0,05	-0,046	-0,004	3,34	3,344
1927	0,18	0,185	-0,005	3,57	3,575
1928	0,26	0,267	-0,007	3,65	3,657
1929	0,68	0,694	-0,014	4,07	4,084
1930	0,29	0,303	-0,013	3,68	3,693
1931	0,08	0,105	-0,025	3,47	3,495
1932	-0,06	-0,029	-0,031	3,33	3,361
1933	-0,27	-0,243	-0,027	3,12	3,147
1934	-0,27	-0,237	-0,033	3,08	3,113
1935	-0,31	-0,275	-0,035	3,12	3,155
1936	-0,27	-0,238	-0,032	3,12	3,152
1937	-0,21	-0,180	-0,030	3,18	3,210
1938	-0,12	-0,098	-0,022	3,27	3,292
1939	0,08	0,108	-0,028	3,47	3,498
1940	0,27	0,308	-0,038	3,66	3,622
1941	0,59	0,626	-0,036	3,98	4,016
1942	1,55	1,605	-0,055	4,94	4,995

K: átlagos napibérek növekménye 1925-höz képest (pengő)

K': átlagos napibérek növekménye 1925-höz képest az összetétel-hatás kiszűrésével (pengő)

K'': átlagos napibérek növekménye 1925-höz képest a részátlag-hatás kiszűrésével (pengő)

B: átlagos nominális napibérek (pengő)

B': standardizált napibérek az összetétel-hatás kiszűrésével, (pengő)

Forrás: 1. 7. táblázat

3. Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének munkabér-statisztikai táblázatai

A MVGOE, az egyik legjobban szervezett és legkorszerűbb magyar ipari érdekképviselet igen korán felismerte a munkáskérdés lényegét, s már 1903-ban létrehozta Munkásügyi Szervezetét, „az igazságtalan mozgalmak hatálytalantására és a jogos kívánalmak helyes megoldására”.⁴ A Munkásügyi Szervezet 1909-ben Munkaközvetítő Irodát állított fel, 1910. október 18-án tartott plenáris ülésén pedig tagjaira nézve kötelezővé tette a munkabér-statisztika azonos és közösen meghatározott elvek szerint való vezetését, és ennek feldolgozására saját apparátust is létesített.

A Munkásügyi Szervezet adatai igen nagy értéket képviselnek, hiszen az egyesülethez tartozó üzemek minden egyes dolgozójukról egyenként személyi adatlapot vezettek, melyen hétről hétre feljegyezték az összes,

⁴ STROMFELD Ferenc: A MVGOE ötven esztendeje. Bp. 1943. 8.

bérré vonatkozó adatot. Ezeket a kartotéklapokat félévenként összesítették és feldolgozták a Munkásügyi Szervezet munkatársai. A MVGOE táblázatait igen megbízható adatokat tartalmaznak, a KSH statisztikusai is több ízben elismerően nyilatkoztak erről a rendszerről (l. Kovács Norbert és Laky Dezső írásait).

Mielőtt az adatok ismertetésére rátéménk, fel kell hogy hívjam a figyelmet néhány „háttérinformációra.” A MVGOE kötetébe tömörült gyárak mind Nagy-Budapestben voltak, többségük a Váci út és környékén levő gépgyár. A dolgozók között igen sok a szakmunkás, előmunkás, s a gépipari dolgozók általában is igen szervezettek voltak. Mindezek (fővárosi telephely, szakképzettség magas foka, szervezettség) természetesen a munkabéreken is éreztették hatásukat.

A budapesti vas- és gépgyári munkások átlagos órábérére az országos gyáripari átlagot messze meghaladta, s üzenen belül is a szakképzettség szerint igen nagy mértékben differenciálódott (l. 13/a. táblázat). A legmagasabb átlagos órabért kereső szakmunkások fizetése a napszámos-keresetek 1.6—1.8-szorosa, a nőmunkások béreinek több mint kétszerese volt. (l. 14. táblázat), s a gépgyári szakmunkások évi keresete 2000—2200 pengő körül mozgott a huszas-harmincas években.

13. táblázat (a, b)

Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete, munkabérstatisztika, 1914—1944

13/a táblázat:

Egy munkásra jutó átlagos órabérek szakképzettség szerint (pengőfillérben)

Év	Szakmunkás	Betan. munkás	Napszámos	Munkásnő	Ifjúmunkás	Tanonc	Együtt
1914	82,3	68,4	42,9	37,1	23,2	13,9	61,4
1921	21,3	18,3	13,9	9,2	7,9	3,6	16,3
1922	18,3	15,4	10,0	7,6	5,5	3,2	13,1
1923	73,5	59,7	39,6	32,9	20,8	11,6	57,4
1924	73,0	59,2	39,0	31,6	22,3	11,7	51,7
1925	81,1	64,8	42,8	36,4	26,6	11,5	58,3
1926	80,5	64,7	42,5	38,0	25,8	13,0	58,7
1927	86,0	71,0	49,0	41,0	31,0	14,0	64,2
1928	90,0	75,0	50,0	43,0	32,0	16,0	67,1
1929	92,0	75,0	50,0	43,0	30,0	16,0	67,0
1930	91,0	73,0	50,0	44,0	31,0	15,0	65,6
1931	89,0	72,0	49,0	45,0	28,0	16,0	63,9
1932	86,0	69,0	50,0	45,0	28,0	15,0	62,3
1933	82,0	67,0	47,0	44,0	26,0	13,0	58,8
1934	81,0	67,0	48,0	43,0	25,0	15,0	59,2
1935	81,0	71,0	48,0	42,0	26,0	12,0	59,7
1936	84,0	73,0	48,0	41,0	26,0	13,0	60,6
1937	85,0	74,0	48,0	43,0	27,0	13,0	62,4
1938	87,0	75,0	50,0	42,0	28,0	13,0	62,0
1939	90,0	76,0	51,0	43,0	31,0	14,0	63,7
1940	99,0	86,0	58,0	47,0	34,0	15,0	72,0
1941	116,0	98,0	66,0	52,0	38,0	17,0	83,7
1942	140,0	120,0	82,0	62,0	52,0	24,0	100,2
1943	197,0	171,0	119,0	93,0	78,0	33,0	145,9
1944	213,0	186,0	130,0	100,0	82,0	38,0	158,0

Forrás: MVGOE Évkönyv 1926—1927. Bp. 1928.
MVGOE Munkabér-statisztika (kézirat)

13/b táblázat

Munkáslétszám (fő) a vas- és gépgyárakban, Budapest és környéke, 1914—1944

Év	Szakmunkás	Betan. munkás	Napszámos	Munkásnő	Ifjűmunkás	Tanonc	Együtt
1914	7.876	2.613	3.082	802	202	2.088	16.663
1921	12.424	4.281	7.471	2.957	548	2.232	29.913
1922	16.437	6.265	10.006	6.390	797	2.613	42.508
1923	17.027	6.657	10.180	6.810	971	2.789	44.434
1924	13.501	5.398	6.694	5.765	675	2.696	34.729
1925	12.470	5.553	5.721	5.351	532	2.123	31.750
1926	12.030	5.666	5.569	4.795	550	1.913	30.523
1927	14.717	7.118	7.185	5.857	830	1.964	37.571
1928	15.234	7.061	7.359	5.810	776	2.180	38.420
1929	14.602	7.088	7.318	6.042	804	2.536	38.390
1930	12.138	5.720	5.432	5.581	627	2.476	31.974
1931	8.816	4.270	3.951	4.675	404	1.959	24.075
1932	7.670	4.020	3.632	4.626	354	1.522	21.824
1933	7.883	4.413	3.632	5.057	382	1.444	22.811
1934	8.901	5.042	4.294	6.361	406	1.559	26.563
1935	10.273	6.808	4.941	7.154	556	1.949	31.681
1936	11.734	8.015	5.577	8.194	770	2.154	37.164
1937	14.435	9.751	6.553	9.590	863	2.614	43.806
1938	16.976	11.439	8.568	14.477	1.201	2.870	55.531
1939	22.809	16.561	12.382	20.455	1.313	3.555	77.075
1940	23.504	15.664	11.582	16.964	1.239	3.890	72.843
1941	25.831	17.104	13.658	15.234	1.095	4.541	77.463
1942	29.221	20.638	15.774	22.160	1.369	4.880	94.042
1943	33.324	23.416	15.239	23.284	1.301	4.999	101.563
1944	35.274	25.521	16.458	24.944	1.258	5.433	108.888

Forrás: MVGOE Évkönyv 1926—1927. Bp. 1928.
MVGOE Munkabér-statisztika 1938—1944 (kézirat)

14. táblázat

Szakmunkások bérei a napszamosok és nőmunkások munkabérének százalékában, Nagy-Budapest vas- és gépgyáraiban 1914—1944

Év	Szakmunkásbérek a	
	napszamosok	nőmunkások
	béreinek százalékában	
1914	192	222
1921	153	232
1922	184	242
1923	186	223
1924	187	231
1925	189	223
1926	189	212
1927	176	210
1928	180	209
1929	180	214
1930	182	207
1931	182	198
1932	177	191
1933	174	186
1934	169	188
1935	169	193
1936	175	205
1937	177	198
1938	174	207
1939	176	209
1940	171	211
1941	176	223
1942	171	226
1943	166	212
1944	164	213

Forrás: I. 13. táblázat

A vas- és gépipari átlagos órabérek alakulása a korábban elemzett adatsorokénál jóval kisebb hullámzást mutat. A csúcserőket 1928-ban érték el az átlagos órabérek (a szakmunkásoké 1929-ben), 1925—1928 között évi 4,8%-os növekedés, 1928—1933 között évi átlagos 2,6%-os csökkenés jellemzi a gépipari átlagos órabérek alakulását. 1933-ban megáll a bérek csökkenése, ettől fogva 1940-ig évi 2,93%-kal nőnek az átlagos órabérek, a háborús években (1941—1944) pedig a nominális bérek robbanásszerű, évi átlagos 21,72%-os növekedése lép fel (I. 15. táblázat). A válság éveit alatt a nominális bérek igen kis mértékű csökkenését mutatja az is, hogy az átlagbérek magassága, az ifjúmunkásokat kivéve, nem csökken egyik szakképzettségi kategóriában sem az 1925. évi érték alá (I. 16. táblázat).

Végül a szakképzettségi összetétel átlagbérekre gyakorolt hatását megvizsgálva (I. 17. táblázat) azt mondhatjuk el, hogy ez esetben is érvényesült az a tendencia, hogy alacsonyabb átlagbérekkel jellemzett kategóriák részarányának növekedése az átlagbéreket lefelé nyomta. Az összetétel-hatásból eredő átlagbér-csökkenés néhány évben igen magas, 6—7%-os, 1937-ben pedig egyenesen 21,3%-os volt.

15. táblázat

Névleges átlagos órabérek Nagy-Budapest vas- és gépgyáraiban (pengőfillér), bázis- és láncindex 1914—1944

Év	Névleges átlagos órabérek (pf)	Bázisindex-sor 1925 = 100	Láncindex-sor előző év = 100
1914	61,4	105,3	—
1921	16,3	28,0	26,5
1922	13,1	22,5	80,4
1923	57,4	98,5	43,8
1924	51,7	88,7	90,1
1925	58,3	100,0	112,8
1926	58,7	100,7	100,7
1927	64,2	110,1	109,4
1928	67,1	115,1	104,5
1929	67,0	114,9	99,9
1930	65,6	112,5	97,9
1931	63,9	109,6	97,4
1932	62,3	106,9	97,5
1933	58,8	100,9	94,4
1934	59,2	101,5	100,7
1935	59,7	102,4	100,8
1936	60,6	103,9	101,5
1937	62,4	107,0	103,0
1938	62,0	106,3	99,4
1939	63,7	109,3	102,7
1940	72,0	123,5	113,0
1941	83,7	143,6	116,3
1942	100,2	171,9	119,7
1943	145,9	250,3	145,6
1944	158,0	271,0	108,3

Forrás: MVGOE Évkönyv 1926—1927. Bp. 1928.
MVGOE munkásstatisztikai táblázatok 1938—1944

16. táblázat

Bázis-bérendexsor szakképzettség szerint a MVGOE adatai alapján 1914—1944. 1925 = 100

Év	Szaktanárs	Betan. munkás	Napszámos	Munkásnő	Ifjúmunkás	Tanonc	Együtt
1914	101,5	105,6	100,2	101,9	87,2	120,9	105,3
1921	26,3	28,2	32,5	25,3	29,7	31,3	28,0
1922	22,6	23,7	23,4	20,9	20,7	27,8	22,5
1923	90,6	92,1	92,5	90,4	78,2	100,9	98,5
1924	90,0	91,4	91,1	86,8	83,8	101,7	88,7
1925	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1926	99,2	99,8	99,3	104,4	97,0	113,0	100,7
1927	106,0	109,6	114,5	112,6	116,5	121,7	110,1
1928	111,0	115,7	116,8	118,1	120,3	139,1	115,1
1929	113,4	115,7	119,2	118,1	112,8	139,1	114,9
1930	112,2	112,7	116,8	120,9	116,5	130,4	112,5
1931	109,7	111,1	114,5	123,6	105,3	139,1	109,6
1932	106,0	106,5	116,8	123,6	105,3	130,4	106,9
1933	101,1	103,4	109,8	120,9	97,7	113,0	100,9
1934	99,9	103,4	112,1	118,1	94,0	130,4	101,5
1935	99,9	109,6	112,1	115,3	97,7	104,3	102,4
1936	103,6	112,7	112,1	112,6	97,7	113,0	103,9
1937	104,8	114,2	112,1	118,1	101,9	113,0	107,0
1938	107,3	115,7	116,8	115,3	105,3	113,0	106,3
1939	111,0	117,3	119,2	118,4	116,5	121,7	109,3
1940	122,1	132,7	135,5	129,1	127,8	130,4	123,5
1941	143,0	151,2	154,2	142,8	142,9	147,8	143,6
1942	172,6	185,2	191,6	170,3	195,5	208,7	171,9
1943	242,9	263,9	278,0	255,4	293,2	287,0	250,3
1944	262,6	287,0	303,7	274,6	308,3	330,4	271,0

Forrás: MVGOE Munkabér-statisztikai táblázatai 1938—1944
 MVGOE Évkönyv 1926—1927. Bp. 1928.

17. táblázat

A MVGOE munkabér-statisztikái alapján számított standardizált index-számok 1914—1943. 1914 = 1

Év	I	I'	I''
1914	1	1	1
1921	0,265	0,272	0,973
1922	0,214	0,223	0,960
1923	0,935	0,978	0,956
1924	0,842	0,880	0,957
1925	0,949	0,978	0,970
1926	0,957	0,978	0,979
1927	1,046	1,064	0,983
1928	1,093	1,113	0,982
1929	1,092	1,130	0,968
1930	1,068	1,115	0,957
1931	1,041	1,101	0,946
1932	1,015	1,076	0,943
1933	0,958	1,014	0,945
1934	0,964	1,029	0,937
1935	0,973	1,034	0,940
1936	0,987	1,056	0,935
1937	1,016	1,291	0,787
1938	1,010	1,092	0,925
1939	1,039	1,122	0,925
1940	1,173	1,144	0,943
1941	1,364	1,430	0,954
1942	1,633	1,740	0,939
1943	2,377	2,485	0,956

Forrás: 1. 13. táblázat

A reálbérek kérdése

A munkabér-viszonyokra vonatkozó vizsgálatok egyik legkényesebb része éppen a reálbérek kérdése. Különösen igaz ez a két világháború közötti időszakra, sajnálatos módon a korszak statisztikusai nem dolgoztak ki igazán szerencsés árindekszámítási módszert, és bonyolítja a helyzetet, hogy a munkásság bérvizonyainak vizsgálatánál nem is általános, hanem speciális, a munkásság fogyasztási szerkezetét (s persze ez sem egységes) tükröző árindegre lenne szükségünk.

Gál Benő életfenntartási költség indexe, melyet a Szakszervezeti Értesítő hasábjain között rendszeresen (l. 18. táblázat) 5 tagú munkáscsalád feltételezett szükségletei alapján készült ugyan, s igen sokféle kiadástípust tartalmaz (a szárazbabtól a kukapénzig), ám jellemző rá, hogy a család heti 3 kg-os húsfogyasztása több mint kétszeresét teszi annak a valóságos átlagos húsfogyasztásnak, ami az Illyefalvi- féle, munkáscsaládoknál készített háztartás-statisztikák alapján számítható.⁵

Hasonlóan fiktív adatokra épül a Központi Statisztikai Hivatal által készített árindeks is (l. 18. táblázat). Mivel azonban jelenleg nem rendelkezem más, pontosabb számítási módszerrel, ezért a KSH indexét használtam fel (l. 20. táblázat).

⁵ ILLYEFALVI. Lajos: Munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Budapest Székesfővárosi Statisztikai Hivatal. Bp. 1932.

18. táblázat
A KSH és a Szakszervezeti Értesítő létfenntartási költség-indexsora 1921—1942

Év	KSH indexe 1925 = 100		A Szakszervezeti Értesítő indexe 1925=100 lakásköls. együtt
	lakás nélkül	lakással	
1921	45,4	—	—
1922	54,6	—	46,1
1923	82,4	—	68,7
1924	121,0	113,7	108,1
1925	100,0	100,1	100,0
1926	100,0	103,9	100,9
1927	105,0	110,8	93,9
1928	107,6	115,7	99,3
1929	101,7	110,8	99,5
1930	87,4	97,7	98,0
1931	87,4	97,9	93,7
1932	82,4	93,1	84,6
1933	74,2	86,1	78,0
1934	74,6	86,5	77,0
1935	80,3	91,5	81,0
1936	85,1	95,2	81,6
1937	91,9	101,8	86,4
1938	90,0	100,0	—
1939	90,3	100,3	—
1940	107,0	115,2	—
1941	133,8*	138,9*	—
1942	147,3*	151,0*	—

* Hatósági árak alapján

Forrás: Statisztikai Évkönyvek 1921—1944
Szakszervezeti Értesítő 1919—1938

19. táblázat
Nominális órabérek, pengőfillérben 1921—1944

Év	Gyáripari órabérek	Társadalombizt. órabérek	MVGOE órabérek
1921	22	n. a.	16,3
1922	21	5,2	13,1
1923	23	10,5	57,4
1924	43	37,9	51,7
1925	52	37,9	58,3
1926	55	37,2	58,7
1927	57	39,9	64,2
1928	60	41,1	67,1
1929	60	45,6	67,0
1930	60	41,5	65,6
1931	57	39,6	63,9
1932	54	38,5	62,3
1933	50	35,6	58,8
1934	47	35,6	59,2
1935	47	34,8	59,7
1936	43	34,6	60,6
1937	45	36,3	62,4
1938	48	38,2	62,0
1939	51	40,9	63,7
1940	57	43,2	72,0
1941	n. a.	n. a.	83,7
1942	n. a.	n. a.	100,2
1943	n. a.	n. a.	145,9
1944	n. a.	n. a.	158,0

Forrás: ld. a Függelékben közölt korábbi táblázatot

20. táblázat
Nominális- és reálbérindex-sorok 1921—1944

Év	Nominális bérindex 1925 = 100			Reálbérindex 1925 = 100 ¹		
	Gyáripari	Társ. bizt.	MVGOE	Gyáripari	Társ. bizt.	MVGOE
	átlagórabérek alapján			átlagórabérek alapján		
1921	42,3	n. a.	28,0	83,2*	n. a.	61,7*
1922	40,4	13,9	33,5	74,0*	25,5*	41,2*
1923	44,2	27,4	98,5	53,6*	33,3*	119,5*
1924	82,7	99,4	88,7	72,7	87,4	78,0
1925	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1926	105,8	98,5	100,7	101,8	94,8	96,9
1927	109,6	105,3	110,1	98,9	95,0	99,4
1928	115,4	107,7	115,1	99,7	93,1	99,5
1929	115,4	120,1	114,9	104,2	108,4	103,7
1930	115,4	108,6	112,5	118,1	111,2	115,1
1931	109,6	102,4	109,6	112,0	104,6	112,0
1932	103,8	98,2	106,9	111,5	105,5	114,8
1933	96,2	92,0	100,9	111,7	106,9	117,2
1934	90,4	92,0	101,5	104,5	106,4	117,3
1935	90,4	90,9	102,4	98,8	99,3	111,9
1936	82,7	92,0	103,9	86,3	96,0	108,5
1937	86,5	93,8	107,0	85,0	92,1	105,1
1938	92,3	96,5	106,3	92,2	96,4	106,2
1939	98,1	102,4	109,3	97,8	102,1	109,0
1940	109,6	108,0	123,5	95,1	93,8	107,2
1941	n. a.	117,4	143,6	n. a.	84,5**	103,4**
1942	n. a.	145,7	171,9	n. a.	96,5**	113,8**
1943	n. a.	n. a.	259,3	n. a.	n. a.	n. a.
1944	n. a.	n. a.	271,0	n. a.	n. a.	n. a.

¹ KSH létfenntartás-költség indexe alapján, lakásköltségek beszámításával

* lakásköltségek beszámítása nélkül

** Hatósági árak alapján számított árindex szerint

Forrás: A függelékben közölt korábbi táblázatok

Az elvégzett számítások azt mutatják, hogy a két világháború közötti erős árszínvonal-hullámzások befolyásolták a reálbérek alakulását is. Mivel az ármozgások iránya a bérek mozgásával általában megegyezett, ezért a reálbérindex a névleges bérek indexénél kisebb hullámzást mutat, alakulása jóval kiegyenlítettebb valamennyi korábban ismertetett adatforrás esetében.

Az 1924. után sem szűnő, legfeljebb mérséklődő inflációs nyomás a viszonylag gyors nominális béremelkedést erősen tompította. A KSH-féle árindex alapján számított reálbérek évi átlagban 1-2%-os növekedést mutatnak az 1925—1929 közötti időszakra, vagyis a bérek vásárlóértéke gyakorlatilag stabilizálódott.

1929-től a névleges bérek csökkenését ellensúlyozza az árszínvonal csökkenése. Az ekkor érvényesülő agrárról eredményeképpen a reálbérek értéke még emelkedik, és 1934—1935-ig (a gépgyárakban pedig a válságidőszak egészében) nem csökken az 1929-es színvonal alá. Mindez azt jelentette (amennyiben elfogadjuk

a KSH-féle árindex érvényességét), hogy azok életszínvonala, akik a válságévekben is alkalmazva voltak, nem csökkenhetett lényegesen a megelőző időszakhoz képest.

Az árszínvonal 1933-tól újra emelkedni kezdett, ami a nominális bérek kezdődő növekedését visszafogta. Az árak és bérek emelkedése ezáltal nem is párhuzamosan indult meg, s ez a néhány éves (1933—1936) eltérés is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a reálbérek mélypontjukat 1937-ben érték el. A vas- és gépgyárak esetében csak helyi minimumról beszélhetünk, hiszen a reálbérek az 1925-ös és az 1929-es értéknél egyaránt nagyobbak a fordulóponton.

A második világháború alatti évekről kevés és eléggé megbízhatatlan adattal rendelkezünk. A 20. táblázat alapján az árszínvonal robbanásszerű emelkedése követte (a társadalombiztosítási statisztika szerint pedig meg is haladta) a nominális bérek igen gyors emelkedését. A 21. táblázat a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete által készített reálbérszámításokat tartalmazza. A MVGOE statisztikusai által használt árindex típusa sajnos nem ismeretes, s ez megnehezíti a KSH-féle adatsorral való összehasonlítást. A két reálbér-indexsor, bár irányában megegyezik, a MVGOE számítása (a lakásköltségeket nem tartalmazza) lényegesen nagyobb mértékű reálbér-emelkedést mutat a harmincas évekre, mint a KSH-féle reálbérindex (ez a lakásköltségek beszámításával készült).

A 22. táblázat áttekinti a nominális és reálbérek alakulását az 1925—1940 közötti években az eddig vizsgált adatsorok alapján.

21. táblázat
Reálbérek és reálbérindexek 1921—1944

Év	MVGOE* reálórabérek (pengőfillér)	Reálbérindex 1934 = 100	1925 = 100
1921	30,11	45,18	61,5
1922	20,22	30,34	41,3
1923	59,58	87,91	119,7
1924	35,90	53,87	73,3
1925	48,95	73,45	100,0
1926	49,36	74,07	100,8
1927	51,35	77,06	104,9
1928	52,42	78,66	107,1
1929	55,38	83,10	113,1
1930	63,03	94,58	128,8
1931	61,45	92,21	126,5
1932	63,56	95,38	129,9
1933	66,59	99,92	136,0
1934	66,64	100,0	136,1
1935	63,45	95,21	129,6
1936	59,81	89,75	122,2
1937	57,02	85,56	116,5
1938	57,88	86,85	118,2
1939	59,35	89,06	121,3
1940	56,54	84,84	115,5
1941	52,59	78,92	107,4
1942	57,16	85,77	116,7

* Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete reálbérszámítások, lakásköltségek beszámítása nélkül.

Forrás: MVGOE 1926—1927
MVGOE munkabér-statisztikai táblázatok (kézirat)

22. táblázat

Nominális és reálbérek évi átlagos alakulásának összehasonlító táblázata 1925—1944

Időszak	Nominális bérek	Reálbérek	
	évi átlagos alakulása (%)		
		1.	2.
1925—1929	3,5—4,7	0,9—2,0	3,1
1929—1935	-1,9—(-4,5)	0,17—(-2,5)	0,37
1929—1937			
1935—1940	3,5—3,9	0,6—3,8	-0,3
1937—1940			

1.: KSH-féle létfenntartási költségindex alapján számítva

2.: MVGOE reálbérindexe alapján számítva

Forrás: a korábban közölt táblázatok

Összefoglalás

Az eddig áttekintett adatokat összefoglalva, mindenekelőtt az tűnik fel, hogy a munkásság bérvizonyai, valós társadalmi rétegzettségének megfelelően, igen differenciáltak voltak. Még a vizsgált három, igen aggregált adatsorból is kitűnik, hogy milyen erősen meghatározta a munkabérek magasságát a végzett munka helve (Budapest vagy vidék), a munka jellege (ágazat, iparág a szakképzettség foka, a neme. A munkabérek közötti négy-ötösörös eltérések sem tekinthetők éppen ezért rendkívülinek. A munkabérek alakulásáról az is elmondható, hogy jóval kiegyenlítettebb volt annál, amit a korábbi kutatások alapján feltételeztek. Az inflációs évek valóban rendkívül alacsony munkabéreire kívül (ennek azonban véleményem szerint a bérvizonyokon túlnyúló okai vannak), nem tapasztalható nagyon erős hullámlás. Sem a névleges, sem a reálbérek nem csökkentek nagyon drasztikusan 1929-et követően, a válság alatti nyomor ezért inkább a foglalkoztatottság mértékének erős visszaesésével, s nem a munkabérek alakulásával függhet össze.

A munkabér-vizonyokat vizsgáló tanulmányokban rendszerint felmerül az első világháborút megelőző évekkel való összehasonlítás kérdése. A bemutatott négy időszak közül mindössze kettő rendelkezik 1914 előtti adatokkal, a gyáripari és a MVGOE statisztika. Ezek alapján megállapítható, hogy a gyáriparban már 1925-ben, a gépgyárakban pedig 1926-ban elérték az 1913- illetve 1924-es bérszínvonalat. A MVGOE-hez tartozó gyárakban a háború előtti fél év átlagbéréit mindössze az 1933—1936 közötti négy évben nem érték el az átlagkeresetek, míg a gyáriparban 1932—1939 között. Meg kell azonban említeni, hogy számos iparágban ez az időszak jóval rövidebb volt, és a 3. táblázat adatai alapján egyedül a gépgyártás esetében következett be az, hogy az 1913-as bérszínvonalat a két világháború közötti időszak egyetlen évében sem érték el a munkabérek (ez azonban nem áll már Nagy-Budapest vas- és gépgyáira).

A munkabérek kapcsán ki kell még térni a természetbeni juttatások kérdésére. Ezek pénzértékét — az átszámítás módszertani nehézségei miatt és az adatok tisztasága érdekében — gyakran nem számították hozzá a statisztikusok a készpénzben fizetett bérekhez (így pl. nem szerepel sem a gyáripar, sem a MVGOE bért statisztikájában), holott a természetbeni juttatások (lakás, tüzelő, cipő, ruha, élelmiszer stb.) — különösen egyes munkakategóriáknál igen jelentősek voltak, s értékben nemegyszer megközelítették a készpénzbérek ötven százalékát.

A 23. táblázatban tisztviselők és az átlagosnál jobban kereső vas- és gépgyári munkások kereseteit hasonlítottam össze. Az adatokból kitűnik, hogy a szakmunkások bérei végig igen jelentősen meghaladták, a betanított munkások keresetei pedig fokozatosan megközelítették, majd elhagyták a tisztviselői fizetéseket. Míg

a tisztviselők keresetei a válság alatt, és egészen 1938-ig csökkentek, és később sem érték el az 1929-es szintet, a munkabérek már 1934-től újra nőttek, és 1940-ben már meghaladták az 1929. évi magasságot.

A munkásság életviszonyait a béreken túl még igen sok tényező befolyásolta, legelsősorban talán a munkanélküliség, de a családon belüli kereső—eltartott—arány, a lakásviszonyok és még sok egyéb. Az eddigiekben vizsgált adatok tükrében azonban, azt hiszem elmondható, hogy a munkásság életkörülményei nem jellemezhetők az általános nyomor kategóriáival. Az átlagbérek, különösen több kereső esetén, szolid megélhetést biztosíthattak a családok részére, a képzettebb munkakategóriák, a kulcsiparágak fővárosi nagyüzemeiben dolgozók számára pedig már-már polgári életszínvonalat garantálhattak.

23. táblázat

Tisztviselői és munkáskeresetek (pengő) 1929—1940

Év	Magántisztviselők és állami üzemek tisztviselőinek évi átlagkeresete	Vas- és gépgyári	
		szakmunkások	betanított munkások
		évi átlagos munkabére (P)	
1929	2052,4	2325,0	1895,4
1930	2007,9	2260,0	1813,0
1931	1948,6	2154,3	1742,8
1932	1849,9	1961,5	1573,9
1933	1751,1	1932,3	1578,8
1934	1691,2	1939,3	1604,1
1935	1683,2	1976,3	1732,3
1936	1645,7	2214,9	1924,8
1937	1633,8	2161,8	1882,0
1938	1644,5	2162,2	1864,0
1939	1747,3	2222,0	1875,4
1940	1823,4	2406,6	2091,6

- Forrás: 1. Magyar Gazdaságkutató Intézet, helyzetjelentések 1944.
2. MVGOE munkabér-statisztikai táblázatai (az órabérek átszámítása éves bérekre a termelési, gyári üzemi statisztika munkajidő-adatain alapul.)